

**HISTORIA MOLDO-VLACHICA:
OBSERVAȚII ASUPRA MANUSCRISULUI,
ÎN PREGĂTIREA UNEI NOI EDIȚII CRITICE**

Florentina Nicolae *

Historia Moldo-Vlachica reprezintă cel mai mare manuscris cantemirian care s-a păstrat scris de mâna autorului însuși. Este varianta latină care a stat la baza a două opere fundamentale ale Principelui, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* („Descrierea Moldovei”) și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. *Hronicul* prezintă fragmente traduse cuvânt cu cuvânt după textul latin, precum și numeroase situații de extindere a originalului latin, prin introducerea unor digresiuni sau prin completarea informației istorice. Începuturile acestui demers științific s-au făcut de către Cantemir în limba română, însă textul nu s-a păstrat. Știm din câteva comentarii în *Hronic*, că autorul a *retradus* în limba română un text latin care la rândul său fusese tradus din română: *De care lucru acum de iznoavă ostenință luând, din limba lătiniască iarăși pre cea româniască le prefăcem* (p. 165); *Iară acmu, când de iznoavă din lătinesc în limba românească l-am prefăcut* (p. 508). Traducerea propriului text scris în limba vernaculară, în limba latină era un fenomen curent în secolul al XVII-lea și se practica în special de către oamenii de știință, pentru care latina era singura limbă de comunicare acceptată la nivel european, în domeniul științific. Cantemir își asumă această practică occidentală, cu scopul evident de a-și face cunoscute rezultatele cercetării, în spațiul academic european. Faptul că a continuat să revizuiască *Historia* după redactarea *Hronicului*, cum vom arăta mai jos, este o dovadă că Principele intenționa să definitiveze textul latin și să îl pregătească pentru publicare.

Despre ductul textului:

Historia Moldo-Vlachica face parte dintre manuscrisele redactate de autorul însuși, alături de *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* și *Curanus*. Mâna lui Cantemir a intervenit cu note marginale pe copia *Istoriei mării și decăderii Curții othmane* (*Incrementorum et decrementorum Aulae Othmanicae libri tres*) și pe manuscrisul A al *Descrierii Moldovei* (*Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*). Pentru *Istoria mării și decăderii Curții othmane*, Cantemir a lucrat

* Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius” din Constanța.

cu doi copişti, unul pentru textul celor trei cărți, iar celălalt pentru adnotări. Comparând ductul utilizat în documente, am ajuns la concluzia că acesta din urmă a lucrat și la *Historia Moldo-Vlachica*; Dimitrie Cantemir i-a dictat conținutul paginilor 111–113 și l-a pus să transcrie un amplu citat din Nicetas Choniates, la paginile 115–119.

Identificări de cuvinte greu lizibile:

Lectura repetată a manuscrisului latin și posibilitatea de a mări fotocopiile au dus la identificarea unor cuvinte care nu putuseră fi înțelese sau întregite în ediția din 1983, din cauza posibilităților tehnice ale momentului.

Ita siquidem Aegyptum olim contra ipsam divinam Maiestatem arma ferre non dubitantem graviter punit... (p. 1) – a fost identificat verbul *punit* (...uit ed. 1983);

Sed nos, alio i<n>stituto ducti, conamur chronologicam quoque rationem servare, ita tamen ut quodcumque contigerit ad Daciam... (p. 56) – a fost identificat adverbul *tamen* (... ed. 1983);

... excepto Bonfinio, qui vult, sed ex quo – more suo – non dicit ... (p. 58) – a fost identificată inserția incidentală *more suo* (m... ed. 1983);

Hic, dum omne<s> fere barbaros externosque hostes facile vincit, domesticos minime evadere potuit (p. 59) – au fost identificate adverbul *fere*, greu de citit în notația intraliniară ({...} ed. 1983), și verbul *potuit*, căruia Dan Slușanschi îi reconstituisese finalul (...uit ed. 1983);

... solo Vopisco authore, silentibus cunctis alii<s>, immo contraria affirmantibus... (p. 60) – a fost identificat adverbul *immo* (... ed. 1983);

Itaque exercitu cum Belisario absente, eodem anno Sclavini gens (sic) Bulgaros contribales suos secuti Istrum traiecerunt et in Thracia obvias quasque urbes expugnatas occuparunt (p. 87). – a fost identificat adjectivul *obvias* (...is ed. 1983);

Itaque ex silentio cum nihil audi<a>mus, consequenter nihil quoque discimus, v(erbi) g(ratia) omnes mortales silent de qualibet re nondum sibi visa aut audita, v(erbi) g(ratia) de Constantinopolis a Turcis recuperatione, quia hoc nondum est factum (p. 94) – În manuscrisul cantemirian, în prima fază, înainte de adverbul *consequenter*, exista conjuncția copulativă *et*; la revizuirea textului, autorul a tăiat conjuncția și a introdus alta, cauzală, *cum*, ceea ce modifică raportul sintactic dintre propoziții și traducerea textului. Noi am păstrat varianta revizuită a frazei, spre deosebire de editorul Dan Slușanschi, care a optat pentru prima versiune a acestuia. De asemenea, participiul *visa* este foarte greu de citit în marginea rândului și numai posibilitatea tehnică de a mări foarte mult imaginea ne-a ajutat la descifrarea acestuia; în ediția din 1983, Profesorul a presupus termenul <nota>.

Sub his principibus, anno 941, authore Cedrino, Inger qui apud Ruthenos Iugor est, Sfetoslabi pater et avus Vladimiri, qui primus iugum Christi conces<s>it (p. 98) – a fost identificat verbul *concesit*, corectat *conces<s>it*, față de con... în ediția 1983, ceea ce contribuie la întregirea sensului frazei.

Grafeme străine:

Notarea vocalei nazale ę în cuvântul polonez *ieżika* are o grafie oscilantă în manuscrisul cantemirian; autorul scrie *ieżzika* (pagina 30), după care apare numai forma corectă *ieżika* (paginile 32 și 47). În toate cele trei situații, în ediția din 1983 apare forma *ieżzika*, cu consoana nazală redundantă. Am procedat la corectarea formei de la pagina 30 a manuscrisului, lăsându-le pe celelalte două nemodificate.

Corectarea unor forme gramaticale:

Sed ad illius textum veniamus (p. 28) – *Sed ad illius textum veniemus* (ed. 1983)

Față de forma de indicativ viitor *veniemus*, în versiunea revizuită apare forma de conjunctiv hortativ *veniamus*, care introduce ideea necesității accesării izvorului istoric, coroborată cu apelul la bunăvoința Cititorului, din paragraful anterior.

... *dialectum Sclavonam et praecipue Polonam* ... (p. 50): ... *dialectum Sclavonum et praecipue Polonum* ...

Printr-o situație de *lapsus calami*, editorul pierde din vedere faptul că *dialectus* este un substantiv de genul feminin și modifică forma corectă în manuscris, a adjectivelor *Sclavonam* și *Polonam* cu forma de gen masculin.

Diferențe de lectură, care generează diferențe mari de traducere:

Față de ediția din 1983, există situații care, deși flagrante, nu atrag diferențe semantice semnificative față de textul din ediția princeps. De exemplu:

Daciam ob diu<tu>rnum bellum extremo depopulatam, Traianus ex toto Imperio numerum infinitum hominum collectum ad habitandas urbes illius novae provinciae et terram colendam collocavit. Similia Aurelius Victor in „Vita Hadri<a>ni”, C(apite) 8 (p. 18) – *Daciam ob diu<tu>rnum bellum extremo depopulatam, Traianus ex toto Imperio numerum infinitum hominum collectum ad habitandas Daciae illius novae¹⁸ provinciae et terram colendam collocavit. Similiter Aurelius Victor in „Vita Hadri<a>ni”, C(apite) 8.*

Editorul Dan Slușanschi a interpretat *urbes illius provinciae* drept *Daciae illius provinciae*, de asemenea, în locul neutrului *similia*, a introdus adverbul *similiter*, însă nici una din cele două diferențe nu impietează asupra sensului de ansamblu al fragmentului.

Sunt însă destule situații în care apar diferențe mari de interpretare și care implică și diferențe mari de traducere. Oferim mai jos câteva exemple:

Ladislauum, intellecto per Sabam facto tam ingenti portento, non solum pacem aeternam cum Stephano pepigisse, sed etiam, abiecta Catholica haeresi (utimur

eadem phrasi qua utuntur Bulgarici Chronici) ad Orthodoxam se convertisse et a Saba mox baptizatum (ac si Catholici expertes essent baptismi) Ladislai nomen ex S(ancto) Lavacro accepisse et ex Mago, Sanctum evasisse. (p. 39) – Ladislaum, intellecto per Sabam facto tam ingenti portento, non solum pacem aeternam cum Stephano pepigisse, sed etiam, abiecta Catholica haeresi (utimur eadem phrasi qua utuntur Bulgarici Chronici) ad Orthodoxam se convertisse et a Saba mox baptizatum (ac si Catholici expertes essent baptismi) Ladislai nomen ex Sclavo<n>ico accepisse et ex Mago, Sanctum evasisse.

Față de lecțiunea *Sclavo<n>ico*, propunem corectarea cu *S(ancto) Lavacro*, așa cum apare în manuscris, astfel că în traducere, Ladislaus nu și-a luat numele „din slavonește” (ed. 1983, p. 201), ci „din Sfântul Botez”.

SILENTIUM NEQUE TOL<L>IT REM, v(erbi) g(ratia) Novus Orbis, quem Americam vocant, antequam ab Europaeis inveniretur, videretur, audiretur, quamvis per tot saecula omnes mortales Antiqui Orbis magnum profundumque de illa silentium habuerint... (p. 94) – SILENTIUM NEQUE TOL<L>IT REM, v(erbi) g(ratia) Novus Orbis, quem Americam vocant, antequam ab Europaeis inveniretur, videretur, audiretur, quamvis per tot saecula omnes mortales antiquiores magnum profundumque de illa silentium habuerint...

Diferența dintre cele două versiuni privește substantivul compus *Antiqui Orbis*, care a fost interpretat drept *antiquiores* în ediția critică. În originalul cantemirian nu era vorba despre *oamenii de demult*, ci despre *oamenii din Lumea Veche*, pierzându-se prin traducere, opoziția *Novus Orbis – Antiquus Orbis*, „Lumea Nouă” vs. „Lumea Veche”.

Verisimilis tamen ha<e>c eorum narratio videtur, quia ex calculo quoque Calvisi<i> et Petavii Polonici Regni fundamenta ad praenotatum annum assignantur. (pp. 87–88) – Verisimilis tamen ha<e>c eorum narratio videtur, quia ex calculo quoque Calvisi<i> et Petavii Polonici Regni fundamenta ad praenotatum annum assignantur.

Singura diferență dintre cele două fraze privește *narratio* vs. *erratio*. Editorul Dan Slușanschi a intuit problema semantică și și-a manifestat îndoiala atât în traducere, unde pune semnul de întrebare în interiorul acesteia, cât și în comentariul de subsol: „Text nesigur”. (ed. 1983, p. 305, n. 438). Cantemir nu menționează nicio greșeală, ci doar *relatarea* istoricilor respectivi, din care trage anumite concluzii.

Sic enim Hebraei, Graecis adulantes, se Spartanorum consanguineos esse nuntiebant. (p. 4) – Sic enim Hebraei, Graecis adulantes, se Spartanorum consanguineos esse mentiebant<ur>. Editorul mărturisea, de altfel, în nota din aparatul critic : „De lectione *mentiebant<ur>* valde dubito, sed nullam potiorum in promptu habeo”. (ed. 1983, p. 134, n. 116). Lecțiunea *mentiebant<ur>* presupune o implicare subiectivă a autorului în conținutul enunțului, ceea ce nu are loc (în această situație, deoarece sunt bine cunoscute invectivele cantemiriene inserate în textele cu caracter istoric).

Pos<t> obitum Heraclii Muhammedanismum in Asia propagari et in dies maxima incrementa accipere inchoavit (p. 89) – *Pos<t> obitum Heraclii Muhammedi insanus in Asia propagari et in dies maxime incrementa accipere inchoavit <morbus>*.

În cele două lecțiuni critice, apar, pe de o parte, diferența *maxima – maxime*, care nu modifică semnificativ sensul frazei, pe de altă parte, diferența *Muhammedanismum – Muhammedi insanus*. Cantemir a folosit acest termen, *Muhammedanismum*, de mai multe ori în *Incrementa atque decrementa Aulae Othmanicae*; eroarea de interpretare în ediția din 1983 a generat și necesitatea introducerii de către editor a unui cuvânt – centru de grup nominal, *<morbus>*, fără de care sensul frazei nu ar fi fost complet, și care, alături de calificativul *insanus*, induce o nuanță peiorativă pe care Cantemir nu o avusese în vedere.

Haec igitur sunt, quae de Ladislao Mago et postea Sancto a Bulgaris traduntur, ad quae Symeon, sive alter eiusdem farinae idiota, reliqua, quae superius diximus de Romanis latronibus Ladislao in auxilium missis, adiunxit... (p. 40) – *Haec igitur sunt, quae de Ladislao Mago et postea Sancto a Bulgaris traduntur, ad quae Symeon, sive alter eiusdem farinae, ista, reliqua, quae superius diximus de Romanis latronibus Ladislao in auxilium missis, adiunxit...*

Spre deosebire de exemplul anterior, în acest paragraf Cantemir dă măsura talentului său pamfletar, care se manifestă ori de câte ori ajunge la subiectul interpolărilor lui Simion Dascălul. Cantemir folosește, între altele, calificativul *idiota* (devenit în *Hronic*, „scornitoriu” (p. 116), pe care Dan Slușanschi nu îl recunoaște ca atare și citește *ista*, pierzând astfel foarte mult din duritatea intenționată a mesajului.

Succesiunea capitolelor:

Spre deosebire de succesiunea capitolelor așa cum apar ele în ediția din 1983, în *Cartea I* trebuie făcută o modificare, în conformitate cu indicațiile marginale ale lui Cantemir însuși. În dreptul titlurilor capitolelor 8–11 și 14 sunt notate cifre, pe care editorul din 1983 le-a marcat în aparatul critic, fără a căuta o interpretare a semnificației acestora (de exemplu, *E regione tituli 3 in margine legitur* – capitolul 9, nota 1, pagina 178; *Tituli e regione 2 in margine scriptum invenitur* – capitolul 10, nota 1, p. 190; *E regione tituli 4 in margine legimus* – capitolul 11, nota 1, p. 192; *Tituli e regione 6 in margine legitur* – capitolul 11, nota 3, pagina 210), cu o singură excepție, cifra 1 din dreptul capitolului 8, care a rămas neconsemnată și necomentată în aparatul critic. La o revizuire a textului, autorul a indicat reordonarea capitolelor respective, după cum urmează:

- 1 – capitolul 8
 - 2 – capitolul 10
 - 3 – capitolul 9
 - 4 – capitolul 11
 - 6 – capitolul 14
- Nu apare numerotația cu cifra 5.

La o comparație cu textul *Hronicului*, constatăm că succesiunea indicată la a doua mână, prin numerotația marginală, în textul latin, coincide cu cea din versiunea românească, din *Cartea a triia*, astfel:

<i>Historia Moldo-Vlachica</i> , Liber 1	<i>Hronicul vechimei a romano- moldo-vlahilor</i> , Cartea a triia	
Capitolul în varianta inițială	Numerotația ulterioară	Capitolul / Capitolele corespunzătoare în textul românesc
8	1	2–9
10	2	10
9	3	11
11	4	12
12+13	–	13+14
14	6	15

Este evident, aşadar, că numerotarea capitolelor din textul latinesc s-a făcut pe baza succesiunii stabilite în *Hronic*. Comentând asupra „fazelor succesive ale redactării ‘operelor moldovene’ ale lui Cantemir”, editorul Dan Slușanschi propunea următoarea succesiune:

- 1.1. „HVM I (textul cu marginaliile adăugate imediat)
- 2.2. HVM II (faza adnotărilor ultime, cu multe citate din izvoare și noi referiri interioare, indicații de prefacere etc.)
- 3.3. HVR (tradus și amplificat după HVM II sau o ipotetică reluare pe curat a acesteia)”.

Pe baza acestei cronologii, editorul ajungea la concluzia că „ultima etapă de redactare *latină* o constituie deci alcătuirea acelei *Praefatio* care a fost cuprinsă în HVR și tradusă nemijlocit (ca *Pridoslovie*), cu rolul de a deschide, după *Prolegomena*, textul propriu-zis al HVR”. Remarcăm însă că autorul a revenit asupra textului latinesc după redactarea *Hronicului*, revizuiind textul latin pe baza traducerii în română. Aşadar, cronologia fazelor succesive de redactare a celor două opere trebuie completată cu cel puțin o fază de revizuire a lucrării *Historia Moldo-Vlachica*, după încheierea traducerii *Hronicului*.

Concluzii

Prin cele câteva exemple de mai sus, am dorit să scoatem în evidență necesitatea reeditării critice a textului latinesc, din mai multe motive. După 33 de ani de la prima ediție, cu ajutorul mijloacelor tehnice incomparabile cu cele din 1983, putem opera o nouă lectură critică, prin care să corectăm forme gramaticale sau lexicale eronat interpretate, să descifrăm cuvinte greu lizibile, să generăm astfel noi variante de traducere, mai apropiate de textul cantemirian. Ediția din 1983, de o valoare excepțională pentru cultura română, nu trebuie să rămână singulară,

manuscrisele cantemiriene nu trebuie uitate pe rafturile bibliotecilor, ci se impune reluarea periodică a acestora, din perspectivă critică, de noi generații, cu noi posibilități tehnice și, în consecință, cu noi traduceri.

BIBLIOGRAFIE

- Dimitrie Cantemir. *Opere complete*, vol. IX, tomul I, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlachica*. Prefață: Virgil Cândea. Ediție critică, traducere, introducere, note și indici: Dan Slușanschi, București, Editura Academiei Române, 1983.
- Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma, București, Editura Minerva, 1999.
- Dimitrie Cantemir, *Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman*. Textul original latin în forma finală, revizuită de autor. Facsimil al manuscrisului Lat-24 de la Biblioteca Houghton, Harvard University, Cambridge, Mass., Publicat cu o introducere de Virgil Cândea, membru al Academiei Române, București, Editura Roza Vânturilor, 1999.
- Demetrii Cantemirii, Principis Moldaviae, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*. / Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Ediție critică întocmită de Dan Slușanschi, București, Institutul Cultural Român, 2006.
- Dimitrie Cantemir, *Istoria mării și decăderii Curții otomane*, vol. I–II. Editarea textului latinesc și aparatul critic: Octavian Gordon, Florentina Nicolae și Monica Vasileanu: Traducere din limba latină: Ioana Costa. cuvânt-înainte: Eugen Simion. Studiu introductiv: Ștefan Lemny, București. Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2015.
- Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*. Acta Universitatis Upsaliensis. *Studia Latina Upsaliensia* 29, Uppsala University Press, 2004.

ABSTRACT

In this study we intend to present the results of the research work occasioned by transcribing Cantemir's manuscript *Historia Moldo-Vlachica* for its new critical edition. The first (and only) critical edition published so far was issued in 1983 through the efforts of Professor Dan Slușanschi, at the Academy Publishing House. After 33 years, benefiting on the one hand of experience under the guidance of the Professor, on the other hand, of higher technical requirements, we resumed the original text written by Cantemir himself to transcribe and comment it on the critical apparatus.

Key-words: Dimitrie Cantemir, manuscript, critical edition, transcription, chronology.